

О.О. Жемеров, О.М. Карпенко

**РОБОТА З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Харків - 2010

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
Геолого-географічний факультет
Кафедра фізичної географії та картографії

О.О.Жемеров, О.М.Карпенко

**РОБОТА З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Харків 2010

УДК 911.371.3

Затверджено на засіданні Вченої ради геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (24.05.2010, протокол №9)

Рецензенти:

доцент В.А. Редіна, к. пед. н., (Харківська обласна станція юних туристів)

доцент А.М. Байназаров, к. геогр. н. (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна)

О.О.Жемеров, О.М.Карпенко.

Робота з підручником географії у загальноосвітній школі: Методичний посібник. – Харків: ХНУ, 2010. – 20 с.

Методичний посібник розроблений як додаток до дипломної роботи О.М. Карпенка - магістра 6 курсу кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (науковий керівник - професор, кандидат географічних наук О.О.Жемеров).

Методичний посібник розкриває роль шкільного підручника географії у розвитку творчої діяльності учнів, формуванні географічних і картографічних понять та інші аспекти роботи учня з підручником як на уроці, так і у позаурочний час. Посібник призначений для студентів-географів педагогічних спеціальностей, а також для вчителів географії та учнів.

© Харківський національний університет
імені В.Н.Каразіна, 2010

© О.О. Жемеров

© О.М. Карпенко

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Підручник географії у творчому розвитку учнів	5
2. Формування географічних і картографічних понять у підручниках географії	10
3. Робота учнів та вчителів з підручником географії в урочний та позаурочний час	13
Література	22

Вступ

Підручник - найважливіший складовий навчально-методичний комплекс, суттєвий компонент освітньої системи і, зокрема, конкретної моделі навчання, який відіграє подвійну нормативно-регулярну роль у навчально-виховному процесі.

Актуальність полягає у тому, як під час навчання отримати необхідні знання, уміння та навички при роботі з підручником.

Мета методичного посібника - розробка систем методичних прийомів та використання підручника у шкільному курсі "Географія України" у 8 - 9 класах.

Головні завдання для досягнення мети – виявити дидактичні функції сучасного шкільного підручника географії та дослідити можливості використання методичного апарату підручника "Географія України".

У функціонуванні освітніх систем підручник посідає виняткове місце серед інших засобів навчання. Саме він через зміст, структуру, оформлення, визнає глибину розкриття навчального предмету, обсяг знань, норм і цінностей, який в обов'язковому порядку має одержати кожний учень на тому чи іншому етапі навчання. Відтак, підручник не тільки задає єдиний стандарт освіти у практичній роботі середньої школи, а й визначає поле індивідуальних варіантів розвитку педагога і виховання.

1. ПІДРУЧНИК ГЕОГРАФІЇ У ТВОРЧОМУ РОЗВИТКУ УЧНІВ

Концепція загальної середньої освіти, 12-річної школи, визначають одними з основних завдань сучасної школи формування творчої особистості, здатної до самореалізації, забезпечення умов для розвитку особистісних якостей школяра на основі знань з урахуванням його вікових та індивідуальних типологічних особливостей.

Саме у творчій діяльності розкриваються природні здібності учня, формується вміння особистості ставити значущі цілі й досягати їх, самореалізуватися й бути адекватним запитам і потребам сучасного суспільства, що відзначається непередбачуваністю й постійними змінами. Розвиток творчих здібностей, формування творчого мислення, яке допомагає особистості знаходити рішення будь-яких життєвих проблем, на сьогодні визначається як одна з ключових проблем сучасної освіти.

Важливе значення для розв'язання окреслених соціальних задач відводиться шкільній географії — єдиному шкільному предмету, що інтегрує природничі й соціально-економічні знання, а тому формує в учнів комплексне уявлення про Батьківщину, Землю та інші країни. Адже таке широке змістове наповнення надає для цього значно більше можливостей (дидактичних, методичних, практичних та ін.).

Серед основних шляхів розвитку творчості учнів дослідники називають:

- проблемний підхід;
- розв'язання творчих завдань;
- розвивальні ;
- технічні засоби навчання;
- самостійна робота творчого характеру та ін.

Перші два аспекти можуть і повинні бути реалізовані й за допомогою такого важливого навчального засобу, як шкільний підручник, якщо він відповідатиме певним вимогам.

Реалізація принципу проблемного викладу забезпечує творчий розвиток пізнавальної активності школярів. Активність учня, спрямована на розв'язання протиріччя (яка є основою будь-якої навчальної проблеми), є ґрунтом для розвитку особистості. Проблемне питання (задача) може викликати інтерес учня і стати важливою для неї, створить проблемну ситуацію, розв'язання якої забезпечить досягнення двох пов'язаних цілей освіти: засвоєння нового змісту і розвиток учня.

З одного боку, підручник розглядається як найважливіше джерело знань, у якому в доступній формі формулюються і розкриваються основні наукові поняття та уявлення, що передбачено програмою, фіксуються освітні стандарти. З іншого боку, підручник — це важливий засіб навчання. Саме через нього здійснюється організація процесу засвоєння змісту, не лише в пізнавальному аспекті, а й з точки зору розвитку самостійності, творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення.

Сучасні вимоги до підручника визначаються його основним призначенням, яке безпосередньо пов'язане з актуальними цілями сучасної освіти. Тому зрозуміло, що соціальний запит на творчо мислячу, активну особистість має знайти відбиття і в сучасному шкільному підручнику.

На жаль, на сьогодні можливості підручника вчителями використовуються далеко не повною мірою. Досить часто робота й на уроці, і вдома зводиться лише до прочитання тексту, його переказу, розглядання ілюстративних матеріалів тощо, тобто носить виключно репродуктивний, а не творчий характер.

Одним із найважливіших напрямів удосконалення сучасного підручника є підвищення рівня його проблемності. Проблемний виклад матеріалу в підручнику передбачає постановку перед учнями проблеми, демонструє шляхи її розв'язання, розкриває логіку міркувань. Текст підручника при цьому демонструє зразок наукового міркування, наукового пізнання світу, надає учневі загальний алгоритм дій під час розв'язання проблеми.

Текст підручника також може бути використаний як своєрідна підказка для розв'язання проблемних питань, які ставляться не безпосередньо в тексті (а тому й не мають прямої відповіді), а пропонуються вчителем або учнями. Більш підготовлені учні зможуть самостійно відповісти на питання. Але ж неможливо позбавляти можливості проявляти творчу активність і учнів, яким потрібні невеликий поштовх і допомога. У цьому випадку вчитель може запропонувати учням ще раз прочитати текст і таким чином підійти до майже самостійного розв'язання проблемного питання.

За текстом та малюнками, схемами, фотографіями, якими досить насичені шкільні підручники географії, вчитель може запропонувати й на уроці, й у вигляді домашньої роботи найрізноманітніші завдання, що відносять до категорії творчих. Наприклад:

За текстом підручника скласти логічний ланцюжок, структурно-логічну схему, опорний конспект, порівняльну таблицю, розгорнутий план, підбірку запитань, сенкан (п'ятирядок), кросворд, комп'ютерну презентацію тощо.

За фото або рисунками скласти художній (можливо, навіть віршований) опис природного об'єкта, явища. Або, навпаки, за текстом намалювати вигляд певної території тощо. Наприклад: за рис.1 де зображено фотографії «Полісся», «Лісостепу» та «Степу», визначити закономірності природних зон, і їх можливості у розвитку господарства. Це дає можливість закріпити прийоми опису за схемою:

- виділення головних об'єктів змісту з відповідальністю до її назви;
- виділення основних ознак які відповідають цим об'єктам;
- виділення другорядних об'єктів і явищ відображених на фотографіях;
- визначення зв'язків між головними та другорядними об'єктами.

Отже, фотографії відіграють не тільки контрольну, навчаючу але й розвиваючу функцію.

Такі завдання повинні виконуватись виключно за бажанням учнів.

А. Полісся

Б. Лісостеп

В. Степ

Рис.1 Природні зони України. Зразки фотографій. Рекомендується включити до підручника. Використовуються при описі та порівнянні природних зон України.

Вагомою їх перевагою, окрім творчої спрямованості змісту, є те, що вони дають можливість реалізувати особистісно орієнтований підхід, враховуючи індивідуальні здібності, нахили й бажання дитини.

Окрім безпосередньо текстової складової шкільного підручника географії до основних його компонентів належить апарат організації засвоєння змісту (це насамперед питання й завдання), який активно став включатися до навчальних видань, збільшуватися й урізноманітнюватися з другої половини ХХ століття. Ця частина дидактично-методичного забезпечення підручника покликана стимулювати й спрямовувати пізнавальну діяльність учнів у процесі засвоєння ними змісту, це саме той структурний елемент, за допомогою якого досягається цілеспрямоване й продуктивне осмислення матеріалу підручника в свідомості школяра.

В усіх підручниках географії, що зараз використовуються в середній школі, представлені різноманітні питання й завдання, які відповідають певним рівням навченості (початковому, середньому, достатньому й високому) й поділяються на репродуктивні (спрямовані на відтворення матеріалу), практичні (застосування набутих знань, умінь та навичок на практиці у стандартних умовах) і творчі (творче перенесення дій у нові умови). В деяких підручниках вони поділені за цими ознаками на блоки, позначені відповідними піктограмами, що допомагає вчителю й учню зорієнтуватися, підійти диференційовано до організації навчального процесу.

Творчі завдання представлені різноманітними їх видами:

Проблемні питання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, доведення, пояснення тощо. Наприклад, у підручнику «Географія України». 8 клас, автор Й. Р. Гілецький до теми «Клімат» пропонується питання: «Чому влітку в хмарний день холодніше, ніж у ясний, а взимку — навпаки?».

У психолого-педагогічній літературі висуваються загальні вимоги до творчих завдань (в тому числі й тих, що наведені в підручниках географії), до яких можна додати й специфічні саме для шкільної географії:

- наявність можливості закріпити й поліпшити якість набутих знань

та навичок;

- базування на наявних знаннях та досвіді учнів;
- різноманітність й варіативність шляхів виконання та презентації

результатів;

- урахування вікових психологічних особливостей учнів;
- забезпечення можливості реалізації творчого потенціалу кожного

учня;

- наявність можливості опрацювання різноманітних джерел знань, у

першу чергу картографічних та ін.

Для того, щоб ці завдання слугували органічною складовою в процесі творчої навчальної діяльності учнів, реалізували повною мірою свої можливості, вчитель повинен використовувати їх методично грамотно, постійно й систематично.

Таким чином, можна сказати, що однією з нагальних проблем сучасної освіти України визнається розвиток творчих здібностей учнів, формування досвіду навчальної творчої діяльності. Одним із засобів, що сприяє розв'язанню цього завдання, є шкільний підручник географії, його текстові та позатекстові компоненти. Спрямованості підручника на організацію пізнавального процесу на творчому рівні найбільше сприяють проблемний виклад теоретичного матеріалу й включення до змісту підручника системи різноманітних завдань творчого характеру.

2. ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ І КАРТОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ У ПІДРУЧНИКАХ ГЕОГРАФІЇ

Географічні назви створюють специфічну мову шкільної географії. Знання цієї мови, рівень володіння нею значною мірою визначають рівень географічної культури учня. Як одне з головних завдань учителя географії сьогодні стоїть завдання формування в учнів просторових уявлень про взаємне розміщення географічних об'єктів на карті, що передбачає міцне закріплення в пам'яті учнів передбачених програмою географічних назв (географічної номенклатури), а також знання розміщення об'єктів і явищ, що позначаються ними.

Свідоме сприйняття навчального матеріалу учнем, (уміння орієнтуватись за допомогою карти не можливі без знання певної географічної номенклатури. Картографічні уявлення мають велике значення і для практичної діяльності. Знання географічної номенклатури допоможе краще зрозуміти зміст різних носіїв інформації.

На різних етапах розвитку школи ставлення органів освіти, методистів, учителів, учнів та їх батьків до географічної номенклатури було різним.

Питання змісту освіти в нашій країні мають врегулювати державні стандарти і програми, створені на їх основі. Нині чинні програми з географії містять, на наш погляд, оптимальну кількість картографічних назв у підручниках географії і на географічних картах.

Проблема, яка щороку стає актуальнішою, стосується саме якості знання картографічної номенклатури. Багаторічні спостереження на уроках, аналіз практичних і контрольних робіт, у тому числі і робіт з картою, аналіз виконання олімпіадних робіт усіх рівнів дають нам підставу зробити висновки про досить низький рівень засвоєння учнями програмної картографічної номенклатури. Знизився рівень інтересу до географічних і картографічних назв як з боку учнів, так і з боку більшості вчителів.

Пізнавальну діяльність учнів гальмують одноманітні прийоми та форми роботи як у процесі вивчення, так і на етапі контролю картографічної номенклатури.

Учителі приділяють мало уваги цьому питанню здебільшого через не усвідомлення значення географічної номенклатури як невід'ємної складової процесу формування географічних понять. Картографічні назви, будучи по суті одиничними картографічними поняттями, тісно пов'язані із загальними і з загальногеографічними поняттями, без яких, у свою чергу, повноцінне значення географії в школі є просто неможливим. Ось чому ми пропонуємо розглядати питання вивчення картографічної номенклатури з позиції формування картографічних уявлень і понять. Проблемі формування географічних понять у шкільних підручниках географії завжди приділялась велика увага з боку видатних учених-методистів: М. М. Баранського, А. Є. Бібік, Т. П. Герасимової, В. О. Коринської, М. П. Откаленка, В. П. Корнєєва, Л. І. Круглик, С. Г. Трегуби, Є. Й. Шиповича та ін.

Шкільна географія має справу з великою кількістю загальнонаукових понять. Специфічними для шкільної картографії є загальногеографічні поняття. Особливе місце серед загальних понять займають поняття, що відносяться до методів і засобів географічного вивчення, і серед них перш за все поняття про географічну карту

Другий тип понять шкільної географії — це одиничні географічні поняття. Кожне з них відноситься тільки до якого-небудь одного географічного об'єкта і відображає його своєрідність. Одиничні географічні поняття (як і інші одиничні поняття) тісно пов'язані із загальними поняттями. Одиничне географічне поняття в свідомості учня, як і географічне уявлення, завжди локалізоване на карті, зв'язано і з картою і невіддільне від карти. Без карти неможливо і усвідомити і взаємне розташування географічних елементів у межах певної території та зв'язки між різними територіями.

Підручники географії містять багато картографічного матеріалу, за допомогою якого вчителі формують в учнів картографічні поняття.

У наш час географічна карта знаходить досить широке застосування: в промисловості і сільському господарстві, на транспорті і в культурному будівництві. Географічна карта вважається надзвичайно важливим документом, матеріалом для виголошення доповідей, читання лекцій і написання підручників з фізичної і економічної та соціальної географії. У згаданих підручниках географічні карти допоможуть краще усвідомити розміщення різних галузей промисловості і сільського господарства країни, транспорт і форми поверхні, кліматичні особливості, ріки, моря, що їх омивають.

Нині в Україні для всіх класів видано 23 підручники географії. Кожний підручник має відповідні картографічні матеріали в географічному змісті. Кількість картографічних матеріалів у них досить значна. Це карти-вкладки і картосхеми різних географічних об'єктів, кліматичні карти, карти ґрунтів, рослинності і багато інших, досить і дрібних за масштабом. У більшості вони збагачують зміст підручників, допомагають учням глибше засвоїти навчальний матеріал.

Таким чином, формування картографічних знань у вивченні географії має важливе значення. Особливо цьому сприяє зміст шкільних підручників. В основному всі підручники містять багатий картографічний матеріал, особливо він різноманітний у підручниках В.М. Бойко, П.Г. Шищенко, Н.В. Муніч, С.Г. Коберніка, Л.І. Круглик, А.Й. Сиротенка, Б.О. Чернова, В.Я. Плахути та ін. Використання картографічного матеріалу формує і розвиває в учнів пізнавальний інтерес до географії в цілому і картографії зокрема. Більш того, знання картографічного матеріалу розширює можливість самостійного здобуття картографічних і географічних знань.

3. РОБОТА УЧНІВ ТА ВЧИТЕЛІВ З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ В УРОЧНИЙ ТА ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

Під формою використання підручника на уроках і в позаурочний час слід розуміти спеціально організовану діяльність учителя і учнів, яка проводиться в установленому порядку і в певному режимі.

Стосовно школи це означає формування творчої особистості, а, отже, творчих здібностей учнів, поширення цієї вимоги не лише на пізнавальну (що найчастіше має місце), а й на всю їх діяльність. Творчу особистість учня формує неодмінно творчий учитель. Діяльність учителя складається, як правило, з нестандартних ситуацій, тому майже кожна його дія несе в собі елемент новизни.

Звичайно, вибір форм роботи з підручником багато в чому залежить від особистості вчителя, а також від того, як він розуміє своє завдання. При цьому він повинен створювати умови для найбільш повного розкриття особистісних якостей і здібностей кожного учня. При роботі з підручником учитель повинен викликати в учнів інтерес навчання в цілому, створювати відчуття "інтелектуального голоду", воно виникне тоді, коли учень не тільки одержує задоволення від пізнання, а й має бажання сам робити відкриття.

Поставивши перед собою намічені завдання, учитель намагається виконувати їх за допомогою нестандартних методів і прийомів, що довели свою ефективність.

Урок - це складна форма систематичного, регулярного навчання згідно з програмою і розкладом, із застосуванням різноманітних методів і прийомів.

На уроках впроваджуються різні форми використання підручника, одна з них - це самостійна робота учнів. Самостійна робота планується на різних етапах уроку залежно від змісту матеріалу, обізнаності учнів, а також наявності необхідної наочності. Найчастіше учням самостійно доводиться працювати з підручником. Щоб підтримати інтерес до цього виду їхньої

діяльності, учитель ні в якому разі не повинен переказувати зміст підручника.

У цілому підручник географії — важливе джерело знань не тільки з цього предмета, а й із суміжних дисциплін. Зміст його охоплює багато природничих знань: біологічних, зоологічних, історичних, математичних, соціальних, економічних. Тому підручник географії має переваги перед іншими підручниками. Він цікавіший за змістом, що і приваблює учнів, студентів і науковців.

Основу роботи з підручником складає текст — логічно зв'язаний, систематизований виклад програмного матеріалу курсу, що підлягає засвоєнню. Підручник географії має географічні карти, схеми, ілюстрації, фото, рисунки, цифрові показники. Робота з ними сприяє кращому розумінню матеріалу, викладеному в підручнику, і разом з тим слугує джерелом для створення образів і природи. Є в підручниках і статистичні таблиці, які також слугують додатковим матеріалом у засвоєнні і географічних знань.

Значну роль у значенні підручника відіграє методичний апарат. Його ми можемо розглянути на рис.2.

Методичний апарат - це складові частини підручника, які можна використати з дидактичними цілями.

До них належать:

- текст, який являється основним джерелом знань;
- система запитань і завдань;
- ілюстрації;
- цифровий матеріал;
- додатки.

Методичний апарат розрізняється на:

- апарат засвоєння нового матеріалу (це різні завдання, запитання, ілюстрації, рисунки, карти, схеми, таблиці, фотографії та інше);
- апарат орієнтировки у змісті підручника (пам'ятка для учнів,

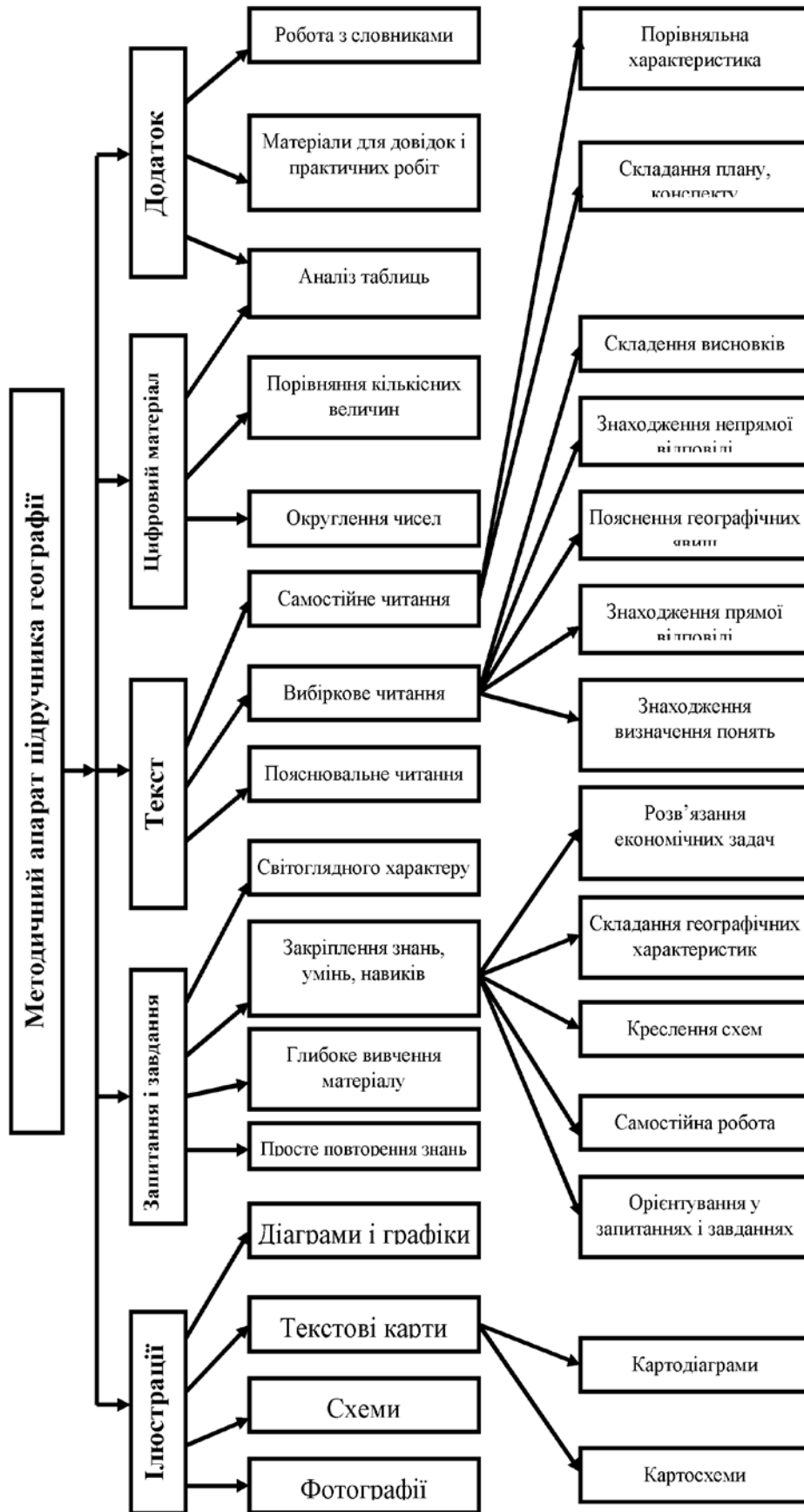

Рис.2. Методичний апарат підручника географії.

заголовок підручника);

- апарат організації діяльності школярів (ілюстрації до виконання завдань, підсумкові завдання по всіх темах, пам'ятки по роботі з різними джерелами географічних інформацій).

Методичний апарат підручника направлений на забезпечення повної відповідності програми по об'єму матеріалу, рівню розкриття, складності, а також по розвитку умінь і навичок пізнавальної самостійності школярів. Збільшилося число завдань на активізацію опорних знань, перевірку знань виявлення причинно-наслідкових зв'язків, порівнянь. Завдання орієнтовані на роботу з текстом, текстовими картами, рисунки, статистичними матеріалами, додатками, на використання різних джерел географічної інформації. Великий успіх підручника географії - наявність багатого ілюстративного матеріалу, уміло відібраного і поєданого з текстом. Цей важливий компонент підручника повинен забезпечити більш повноцінну організацію навчання і повисити якість засвоєння знань, розвитку зацікавленості до предмету.

Наявність у підручнику словара термінів і робота з ним забезпечує більш глибоке і міцне засвоєння навчального матеріалу. В той же час використання цих компонентів підручника сприяє формуванню важливого загально-навчального уміння - працювати з текстом і додатковою літературою. Методичний апарат підручника використовується в організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Робота з ними полегшує організацію і проведення самостійної роботи. Вони сприяють засвоєнню текстового матеріалу, причому і особливо — при його повторенні (закріпленні). Наприклад при вивченні теми «Корисні копалини», рис.3 для більш активного засвоєння нового матеріалу, вчитель пропонує учням розглянути схему. Учні читають заголовок, вивчають схему в цілому, розглядають окремими частинами, встановлюють зв'язки між окремими елементами і відповідають на запитання, поставлені до неї.

Разом з цим, у підручнику є багато дидактичних пізнавальних

НАЙВАЖЛИВІШІ МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

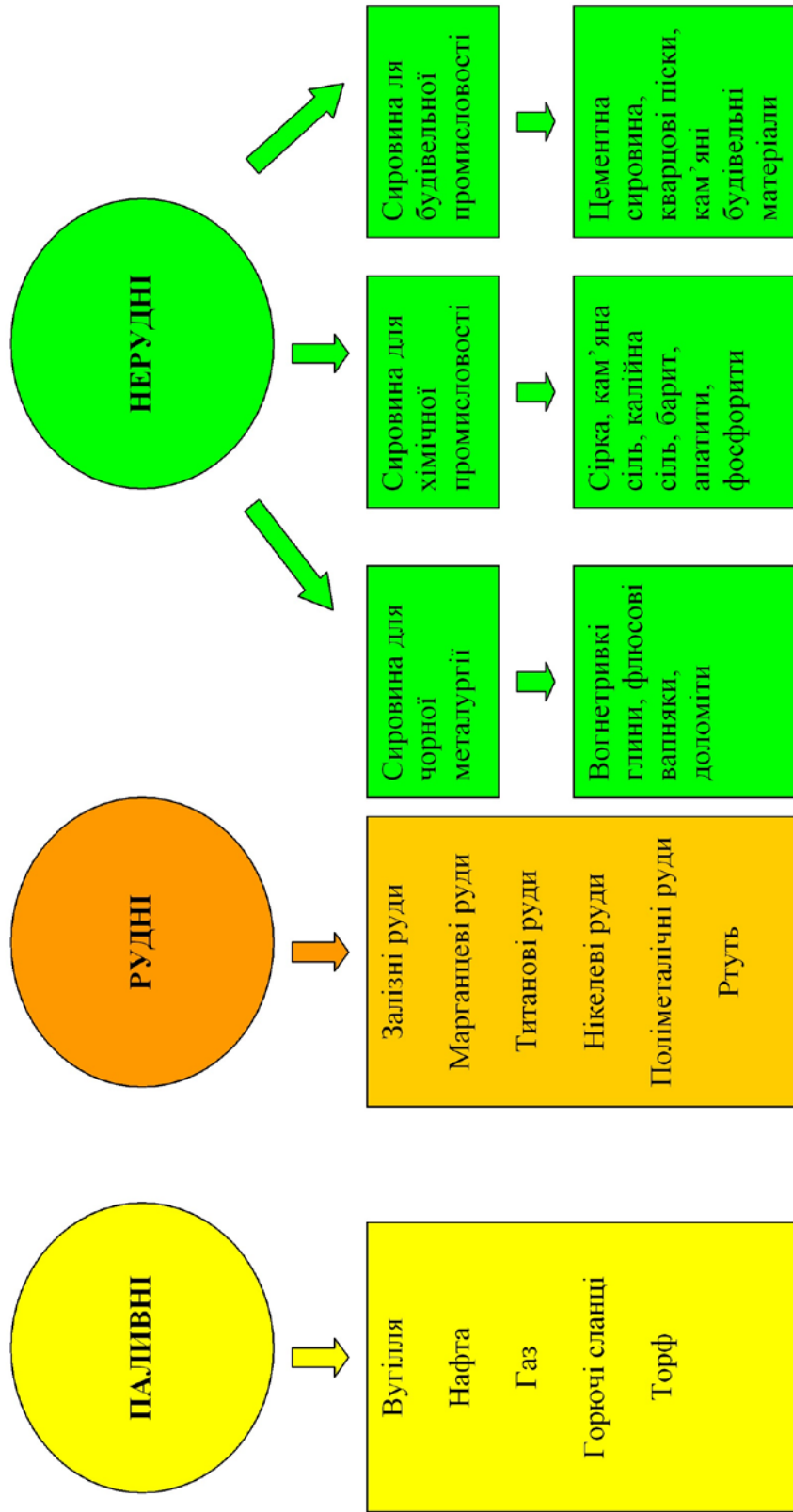

Рис.3 Зразок схеми; використовується учнями для більш активного засвоєння матеріалу, при вивченні теми «Корисні копалини України»

завдань, призначених для роботи з картами і ілюстраціями, а також з текстом підручників.

Наприклад, опрацьовуючи розділ «Населення України», можна використовувати рис.4, як допоміжний матеріал, відповідаючи на наступні запитання:

- Які особливості вікової структури України?
- Яка статева структура України?
- Як змінювалось населення впродовж ХХ століття?
- Охарактеризуйте національний склад населення України.

Велику роль також відіграють фотографії. Наприклад при розгляданні теми «Електроенергетика», потрібно використовувати для наочного поняття про станції ілюстрації на рис.5. Учням легше буде зрозуміти відмінність станцій.

Одна з головних ролей належить у роботі з підручником учителю. Він навчає учнів самостійно розбиратись у географічному матеріалі, відбирати його, виділяти головне. Все це і відбувається на початку навчального року, на першому уроці. Учитель характеризує за змістом основні ; розділи., відмічає значенні, карт-вкладок, схем, таблиць, ілюстрацій, зміст запитань і завдань і пояснює, як працювати з ними. Головне тут — активізація пізнавальної діяльності і формування та розвиток пізнавальних інтересів до географії.

У роботі з підручником географії М.М. Баранський, А.В. Даринський, А.А. Цвєтаєв, І.В. Душина, І.С. Матрусов, М.П. Откаленко, Є.Й. Шипович, А.Й. Сиротенко, В.П. Корнєєв, О.В. Корнєєв, Б.О.Чернов, Л.І. Круглик, Т.І. Назаренко, О.М. Топузов, О.П. Кравчук та ін. виділяють декілька умов.

На основі досліджень перелічених авторів першою й основною умовою ефективної роботи з підручником є зміст самого підручника, його правильна методична побудова. Сюди відноситься тісний зв'язок текстового змісту з географічними картами; зв'язок викладених географічних знань з

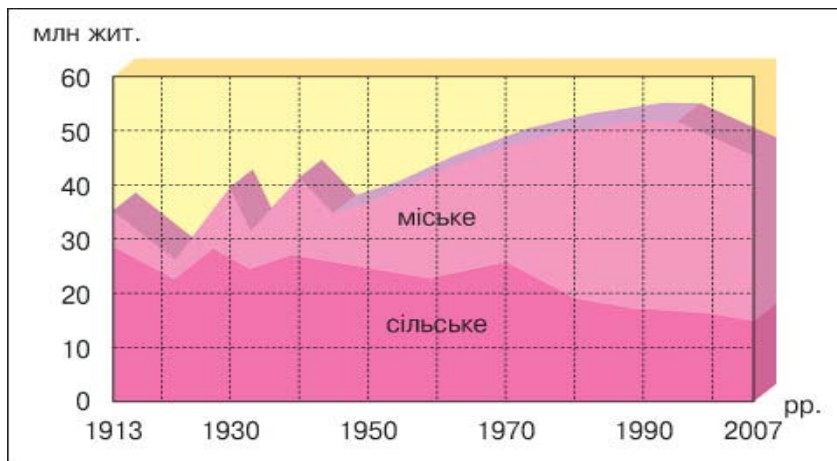

Рис.1 Міське і сільське населення України

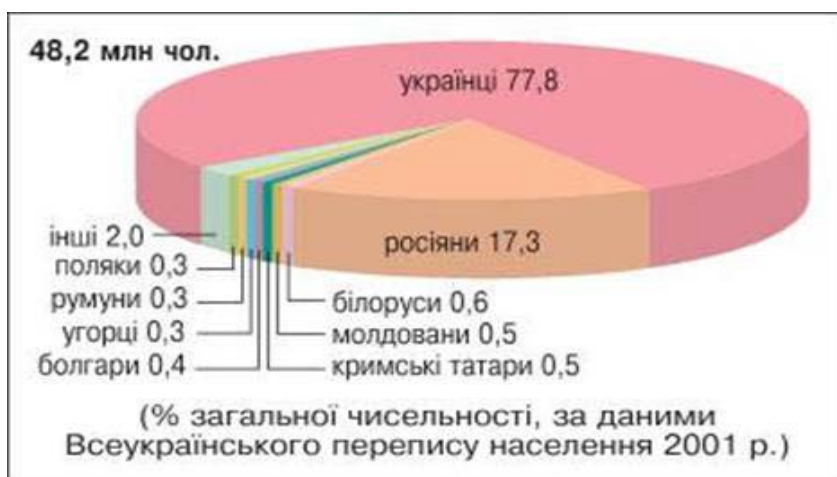

Рис.2 Національний склад України

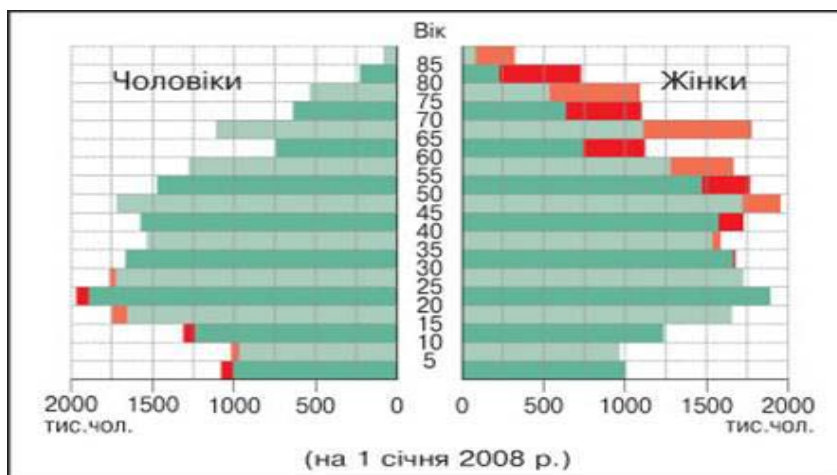

Рис.3 Розподіл населення України за віком

Рис.4 Зразки графічного матеріалу. Рекомендується включити до підручника. Використовуються при роботі із запитаннями і завданнями по розділу «Населення України».

Рис.1 Донузлавська ВЕС

Рис.2 Запорізька АЕС. Місто Енергодар

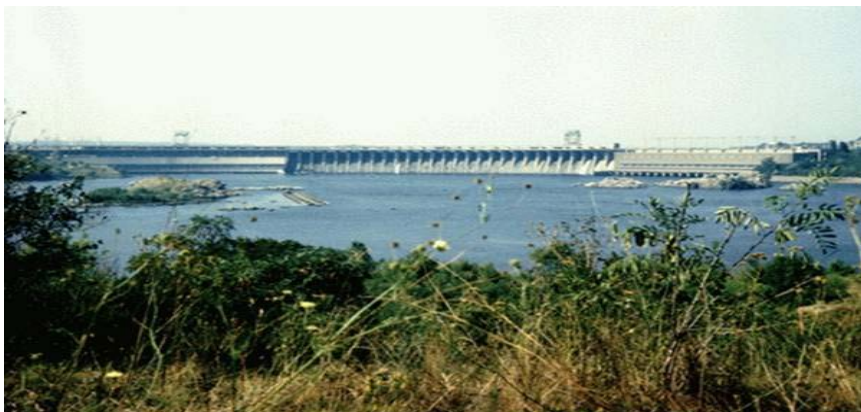

Рис.3 Дніпровська ГЕС. Місто Запоріжжя

Рис.5 Зразки фотографій. Рекомендується включити до підручника. Використовуються для наочного зображення видів електростанцій.

почуттєво-наочними уявленнями; велика кількість географічної інформації, термінів, цифрових показників.

У цілому цим і визначається специфіка роботи з текстом підручника, необхідність спиратись на карту, на ілюстрації і живе слово вчителя, що повинно мобілізувати творчу уяву учнів. Поєднання прийомів роботи з підручником, з методами і прийомами роботи з картами, ілюстраціями і прийомами усного викладу забезпечить їх успішне проведення.

Другою важливою умовою роботи з підручником є організація і проведення самостійної роботи з підручником. Спочатку вчитель пропонує самостійно прочитати текст підручника, а потім, через деякий час,— переказати., скласти план прочитаного тексту, написати тези, по можливості за текстом скласти схему, графік, таблицю, використовуючи текстові цифрові показники і, звичайно, самостійно дати відповіді на запитання і завдання в тексті, що вміщені до тексту і після нього.

Важливе місце в роботі з підручником займають прийоми самостійної роботи з текстом підручника.

На перше місце методисти і досвідчені вчителі ставлять прийом пояснювального читання підручника, метою якого є повідомлення нових знань, більш глибоке розуміння навчального матеріалу і набуття навичок свідомого читання тексту підручника та науково-популярної літератури. Таке читання окремих уривків повинно супроводжуватись учительськими роз'ясненням положень, тверджень, обов'язково з виясненням причинно-наслідкових зв'язків. На цьому наголошував ще в XIX ст. Д. Д. Семенов, а потім М. М. Баранський, А. В. Даринський, М. П. Откаленко, Є. Й. Шипович та ін.

Щоб залучити учнів до поглибленої самостійної роботи з підручником, необхідно організувати вибіркоче читання тексту з метою відбору і виділення необхідного матеріалу для відповіді на запитання і підбиття підсумків.

Важливим прийомом вважається порівняння окремих територій, природних умов, галузей промисловості. Цьому питанню приділяв багато уваги М.М. Баранський. Він писав: «Порівняння — душа географії». Тут головне — показати подібність і відмінність географічних природних об'єктів. Складання порівняльних характеристик має важливе значення у формуванні пізнавальних інтересів до географії в цілому і вивчення окремих регіонів зокрема.

Важливими прийомами в роботі з підручником вважаються генералізація і конкретизація як основні способи популяризації географічних знань. Генералізація — це узагальнення і виявлення головного, основного, генерального.

Проте слід пам'ятати, що однієї генералізації недостатньо, тому що основні риси характеристики природного об'єкта в більшості є абстрактними й інколи важкі для сприймання. Тут доречно згадати слова згаданого вище М.М. Баранського: «Для популяризації, крім знань, думок, потрібні почуття, емоції».

Отже, генералізація посилює абстрактність і відправляє учня до роботи мозку, але не до емоцій, чим саме відштовхує прагнення учня знати більше, цікавіше і ґрунтовніше. Тут напрошується питання: а що ж далі? Потрібна конкретизація, тобто повідомлення таких конкретних фактів, по можливості більш яскравих і живих, які могли б проілюструвати перш за все саме ті основні риси загальної характеристики, які були отримані в результаті генералізації.

Учитель географії за підручником може навести багато цікавих фактів, і якщо їх емоційно повідомити учням, то і фізична й економічна географія будуть найпопулярнішими предметами в середньому навчальному закладі. Прикладів більш ніж достатньо. Єдине: треба уміло, щоб не перевантажувати учнів, користуватись географічним матеріалом. Тому тут конкретизація повинна бути доступною для розуміння і науковою для пояснення причин і закономірностей. З вище наведеного виходить, що

генералізація в наших підручниках мало що дає без конкретизації. Це два важелі, які доповнюють один одного і слугують важливим стимулом у формуванні географічних знань.

Під час конкретизації фактів у роботі з підручником важливе значення має наочність. Це найкращий засіб зацікавити учнів географією і формувати пізнавальний інтерес до неї.

Є ще ряд прийомів, серед них співставлення карт з текстом підручника, робота з питаннями і вправами, ілюстраціями, схемами і таблицями, довідковим і цифровим матеріалом і робота з додатковою літературою.

Багато вчителів географії в роботі з підручником використовують статті з методичних журналів, чим доповнюють свіжими матеріалами текст підручників. Але найголовніше — за допомогою цих прийомів треба навчити учнів самостійно працювати з підручником. Лише самостійна робота дасть позитивний результат у здобутті географічних знань.

У цілому самостійні роботи — це роботи, «виконані учнями за завданням учителя, але без його безпосереднього керівництва». Головна роль самостійних робіт полягає в набутті учнями умінь самостійно здобувати нових знань і застосовувати їх у практичній діяльності.

Самостійні роботи — це важливий засіб розвитку самостійності учнів, їх пізнавальних здібностей і розвитку навчальних інтересів до географії. У процесі роботи з підручником учні під керівництвом учителя викопують велику кількість різноманітних самостійних робіт.

Методика самостійної роботи з підручником передбачає таку організацію навчання, яка сприяє виробленню в них прийомів, умінь і навичок працювати з текстом, самостійно здобувати знання з інших джерел (книг, журналів, газет, довідників та ін.).

Про методичні прийоми самостійної роботи з підручником ми вже згадували вище, але не дуже докладно. Основними з них є:

1. Самостійне читання тексту підручника учнем (у класі чи вдома) з

наступним аналізом прочитаного, за допомогою організованої вчителем бесіди.

2. Вибіркове читання в класі окремого параграфу чи його частини з відповідними коментарями прочитаного. Цей прийом характерний тим, що учні вчаться переказувати текст, ставити запитання, вияснити причини існування природних явищ, складати план порівняльної характеристики або усної відповіді на питання.

3. Виконання завдань і вправ, що є в підручнику.

4. Самостійна робота з малюнками, схемами, таблицями, цифровим матеріалом, що вміщені в кінці підручників.

Про самостійну роботу з підручником говорив П.Ф. Каптерев, у минулому відомий педагог, думки якого про підручник і роботу з ним цінні і сьогодні: «Головне завдання безпосередньої діяльності вчителя буде полягати в пробудженні і розвитку самостійного мислення учнів шляхом дійсного спостереження за відповідним науковим матеріалом і узагальнення його. І далі: «...учням необхідно ознайомитись із самим процесом одержання знань, зі шляхами, якими вони добуваються, зі способами його опрацювання. Все це найкращим чином можливо зробити тільки шляхом самостійного спостереження і вивчення відповідного наукового матеріалу і самостійного узагальнення його. Ось тут-то й особливо важлива розумна допомога вчителя, тут він може і повинен пробуджувати учнів до будь-якого роду самостійної роботи, що приводить до розуміння наукових положень підручника, самостійного вивчення матеріалу, узагальнення його, виведення формул та положень, складання конспектів, пояснення складеної формули новими фактами і прикладами до самостійної роботи з підручником П. Ф. Каптерев відносив методику роботи з запитаннями і вправами. Він указав так: «Взагалі навчання повинно утворюватись з двох головних частин: самостійних вправ учнів і вивчення ними підручника. Самостійні вправи повинні бути обрані таким чином, щоб вони приводили до засвоєння відомої частини підручника».

Отже, запитання і завдання вважаються важливою складовою частиною підручників з географії для закріплення змісту кожної теми. Вони активізують роботу учнів, приводять у певну систему їхні знання.

Використання різних прийомів роботи з підручником, самостійний пошук відповідей на поставлені вчителем запитання і завдання сприяє розвитку мислення в учнів, їх пізнавальних інтересів і, головне, уміння самостійно працювати з підручником і самостійно набувати географічних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии.- М.: Учпедгиз, 1960. - 452 с.
2. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетенції школярів. – Харків : Вид. група «Основа», 2005. – 112 с.
3. Даринский А.В. Методика преподавания географии. - М. : Просвещение, 1975. - 368 с.
4. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. - К. : Віпол, 2000.
5. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения. - М.: Педагогика, 1982. - 704 с.
6. Корнєєв В.П. Технології в навчанні географії. – Харків : Вид. група «Основа», 2004. – 112 с.
7. Корнєєв В.П. Становлення і розвиток підручників географії. - К.: Педагогічна думка, 2003. - Вип.4. - С.166-172.
8. Кучерявий І.Т. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2002.
9. Откаленко М.П. Методика роботи з картою на уроках географії. – К.: Радянська школа, 1966. – 140 с.
10. Пономарев Я.А. Психология творческого мышления. – М.: Просвещение, 1960.
11. Трегуба С.Г. Система завдань для вивчення географічних карт. - К.: Радянська школа. - 88 с.
12. Ушинський К.Д. Собрание сочинений : В 11 т. - 1950. - Т.2. – С. 500.
13. Шарко В.Д. Сучасний урок : Посібник для вчителів і студентів. - К. : СПД, 2007.
14. Шипович Є.Й. Методика навчання географії. – К. : Вища школа, 1988. -182 с.
- 15.Штойко П. Фундатор української географії // Вісник НТШ. - Львів. - 1992.

О.О. Жемеров, О.М. Карпенко

**РОБОТА З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

Методичний посібник